

**Από το *Μισολόγιο* του Δ. Σολωμού στη *Μεσολογγιάδα* του Α. Αντωνιάδη:
μια ποιητική ασυνέχεια**

Κωνσταντίνος Φουρναράκης*

Η “Μεσολογγιάς” του Αντωνίου Ι. Αντωνιάδη¹, γραμμένη σύμφωνα με την ποιητική της σχολαστικής παράδοσης, έπος με διαβήτη ομηρικό καμωμένο, αποτελούμενο από μυρίους στίχους, διηρημένο σε 24 ραψωδίες, έπος με απόλυτη νοηματική αλληλουχία, με στεγνό πραγματισμό βρίσκεται στον αντίποδα μιας συντομότερης σύνθεσης, που αποφεύγει την επική αφήγηση και μεγαληγορία, οργανώνεται σε αυτοδύναμες λυρικές ενότητες, κατά τον εύστοχο ορισμό του Λίνου Πολίτη, ενότητες ενταγμένες σε μια ποιητική και φιλοσοφική προγραμματική αρχή, οι οποίες δίνουν μια σύνθεση με πλήρες νόημα, με αρχή, μέση και τέλος. Οι πρώτοι εκδότες και κριτικοί του Σολωμού θεώρησαν τις λυρικές ενότητες των “Ελεύθερων Πολιορκημένων”² αποσπάσματα ή συντρίμια μιας ευρύτερης επικής σύνθεσης, γιατί δεν μπόρεσαν να κατανοήσουν ότι ο Σολωμός δημιούργησε ένα νέο είδος, “μεικτό αλλά νόμιμο”, το ονομάζει, με την υπέρβαση του Ομήρου και του Σαίξπηρ, με το ξεπέρασμα του νεοκλασικισμού και του ρομαντισμού.

Το αναγνωστικό κοινό της εποχής του Σολωμού προσδοκούσε να διαβάσει κλασικιστικά έπη, κάποιοι μάλιστα απαριθμούσαν στις νεκρολογίες τους για τον ποιητή “τα Μεσολογγιακά, τα των Ψαρών, τα Ηπειρωτικά του, τα των Συμμάχων, τα της Σεβαστουπόλεως (ο 'Ανατολικός Πόλεμος)’”³. Η αλήθεια όμως ήταν εντελώς διαφορετική. Οι “Ελεύθεροι Πολιορκημένοι” συγκροτούνταν από μικρά λυρικά επεισόδια και παραλλαγές στίχων. Τα προσδοκώμενα έπη των Ψαρών και των Κριμαϊκών ήταν πραγματικά δυο επιγράμματα. Σ' αυτή την περιρρέουσα ατμόσφαιρα και ο Ιάκωβος Πολυλάς δεν έκρυψε την ανησυχία του για την απουσία ολοκληρωμένων συνθέσεων στα κατάλοιπα του ποιητή και έπλασε την παράδοξη θεωρία για τα μεγάλα σολωμικά έπη, που κινδύνευαν να χαθούν από την κακία των ανθρώπων. Του φαινόταν μάλλον αδιανόητο ο Σολωμός, που φαντάστηκε τον Όμηρο στη σιγαλιά της νύχτας να τον εμψυχώνει, που βαθιά εκτιμούσε και μελετούσε την Ιλιάδα και την Οδύσσεια, που μετέφρασε τεμάχια των ομηρικών επών, που “εις αυτά μόνον εύρισκε το αθάνατο παράδειγμα της αρχαίας Τέχνης”⁴, ν' αφήσει τους “Ελεύθερους Πολιορκημένους” ανολοκλήρωτους και αποσπασματικούς.

Ο Πολυλάς αυτοχαρακτηρίζεται “ειλικρινής του αοιδίμου θαυμαστής”⁵. Αυτό στάθηκε αφορμή για να γράψει αργότερα ο Παλαμάς ότι “[Ο Πολυλάς] Υπήρξε θαυμαστής μάλλον ή μαθητής του τρανού Σολωμού”⁶. Ο Ν. Τωμαδάκης συντασσόμενος με τη γνώμη του Παλαμά ορθώς παρατήρησε ότι ο Πολυλάς ακολούθησε διαφορετικό δρόμο από τον δάσκαλό του, γιατί ήταν άνθρωπος με εντελώς διαφορετική πνευματική συγκρότηση και ιδιοσυγκρασία, μια προσωπικότητα ανεξάρτητη απ' τον Σολωμό. Και επιλέγει με νόημα: “Και

* Κωνσταντίνος Φουρναράκης, Προϊστάμενος ΓΑΚ - Ιστορικού Αρχείου Κρήτης. Τελευταίο δημοσίευμα: Αντωνούσα Ι. Καμπουροπούλα, εκ Χανίων της Κρήτης, *Η Λάμπρω*, τραγωδία εις πράξεις πέντε, εισαγωγή - επιμέλεια Κωνσταντίνος Φουρναράκης, εκδόσεις Έρεισμα, Χανιά 2013.

¹ (Αντωνιάδης 1876)

² (Σολωμός, 1859), (Σολωμός 1964), (Σολωμός, 1994)

³ (Πολίτης 1985, 281, 286)

⁴ (Πολυλάς 1859, λε')

⁵ (Πολυλάς 1860, 3)

⁶ (Παλαμάς 2, 509)

την έκδοσι και προ παντός τα Προλεγόμενά της, τα επηρέασε όπως ήταν φυσικό αυτή η δική του αντισολωμική ιδιοσυγκρασία”.

Πράγματι, η έκδοση των “Ευρισκομένων” πραγματοποιήθηκε με θαυμασμό και αγάπη⁷, αλλά η ερμηνεία των ποιημάτων της ωριμότητας υποτάχθηκε στις αισθητικές αρχές του γερμανικού ιδεαλισμού. Επιπλέον, τα “Προλεγόμενα” του Πολυλά έκλειναν με τον μύθο “ότι πολύ περισσότερα και πολύ τελειότερα, παρά τα ευρισκόμενα, συγγράμματα είχαν αφήσει ο μακαρίτης” και την ευχή να μην αργήσει η ώρα “να φανερωθούν τα ακόμη σωζόμενα συγγράμματα”⁸. Αυτό υποδηλώνει ότι ο Πολυλάς προσδοκούσε να βρει στα κατάλοιπα του ποιητή ολοκληρωμένες επικές συνθέσεις, σαν τα έπη του Ομήρου. Είναι εξάλλου γνωστό ότι ο Πολυλάς είχε μελετήσει και με επιτυχία είχε μεταφράσει στη νέα ελληνική τα ομηρικά έπη. Ο μύθος για μεγάλα, ολοκληρωμένα και τελειότερα έργα, που δεν είχαν βρεθεί μέχρι τότε, επηρέασε και την εκδοτική του μέθοδο. Ο πρώτος εκδότης για να δείξει ότι οι “Ελεύθεροι Πολιορκημένοι ήταν αποσπάσματα ενός έπους, παραγέμισε τους στίχους που βρήκε στα κατάλοιπα του ποιητή με επεξηγηματικά σχόλια. Για να συμπληρώσει τα αφηγηματικά χάσματα και να αυξήσει τα μικρά ποιήματα πρόσθεσε στίχους, γνωστούς μόνο δι’ ακοής και έθεσε πλήθος αποσιωπητικών εκεί που τάχα είχαν χαθεί τμήματα των επικών συνθέσεων. Αργότερα ο Βάρναλης σοφά εξήγησε γιατί το ποίημα “Ελεύθεροι Πολιορκημένοι” “δε θα γινότανε μεγαλύτερο απ’ ό,τι δείχνουμε τα αποσπάσματά του”, αφού λείπουν από τη σύνθεση τα χαρακτηριστικά στοιχεία του έπους, όπως η αναφορά σε συγκεκριμένα πρόσωπα-ήρωες, στον τόπο και στον χρόνο. Αντίθετα υπερέχει η ιδεαλιστική αφαίρεση, που οδηγεί στην υποτίμηση των πραγμάτων και στον περιορισμό της επικής ανάπτυξης⁹. Η συγκριτική μελέτη της “Μεσολογγιάδος” και των “Ελευθέρων Πολιορκημένων”, που επιχειρείται στην παρούσα ανακοίνωση, αποδεικνύει πόσο δίκιο είχε ο Βάρναλης. Η “Μεσολογγιάς” αναπτύσσεται επικά σε δέκα χιλιάδες στίχους, γιατί ακριβώς εμμένει στη ρεαλιστική και χρονογραφική απεικόνιση των γεγονότων δίνοντας λεπτομέρειες για τον τόπο, τον χρόνο, τα ιστορικά πρόσωπα χωρίς ίχνος ιδεαλισμού.

Επικριτικός ήταν και ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, παλιός φίλος του Σολωμού, μόλις αντίκρισε τα ανολοκλήρωτα ποιήματα στην έκδοση Πολυλά. Η ποιητική παραγωγή του Σολωμού διαχωρίστηκε από τον Ζαμπέλιο σε δύο φάσεις, στην πρώτη, της ελεγειοποιίας, που θεωρείται από τον κριτικό η καλύτερη, και στη δεύτερη των υστερόχρονων επικών σχεδιασμάτων. Η αποτυχία του Σολωμού στη δεύτερη φάση έγκειται, κατά τον Ζαμπέλιο, στην αποστασία του από τη λυρική ποίηση. Μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, όταν είχε πάψει πια ο επαναστατικός ενθουσιασμός, ο Σολωμός άφησε για πάντα τη σπουδαία λυρική ποίηση της νιότης του και επεδίωξε να αποκτήσει φήμη επικού και ευρωπαϊού ποιητή. “Εκτοτε ο μεν ορίζων της αφελούς και ειδυλλιακής στιχουργίας φαίνεται αυτό στενάχωρος, η δε λυρική ανεπαρκής. Όθεν βάσκανον επιβάλλον οφθαλμόν προς τα τρόπαια του Goethe, και αναπολών σχετικώς προς το ελληνικόν κοινόν το του Κολόμβου *ei mundo es poco*, φιλοτιμείται να κτήση φήμην Επικού και Ευρωπαϊκού ποιητού”¹⁰. Ο Σολωμός όμως απέτυχε να αφήσει ένα ολοκληρωμένο έπος, αντάξιο του Ομήρου, του μέγιστου εποποιού. Κατέλειπε μόνο ασυνάρτητα τεμάχια, σχεδιάσματα, μεμονωμένους στίχους. Ανεκπλήρωτη έμεινε η λαχτάρα της “επικής υπεραιωρήσεως”. “Ουδέν η

⁷ (Παλαμάς 2, 101-2)

⁸ (Πολυλάς 1859, νγ'-νδ')

⁹ (Βάρναλης 1979, 70-71)

¹⁰ (Ζαμπέλιος 1859, 74)

απολελεγμένη Μούσα του Σολωμού άφισεν εις κληρονομίαν ολομελές και πλήρες επικόν δοκίμιον”¹¹. Η αποτυχία του Σολωμού να ολοκληρωθεί ως εποποιός οφείλεται, σύμφωνα με τον Ζαμπέλιο, αφενός στην ανεπαρκή μελέτη της ιστορίας και αφετέρου στη δηλητηρίαση του ποιητή από τον ολέθριο γερμανικό μυστικισμό¹². Ήταν επιβεβλημένο ο επικός ποιητής να μελετήσει τα γεγονότα της ιστορίας για να μπορέσει στη συνέχεια με το ποίημα του να εκφράσει το πνεύμα της εθνότητας. Ο μυστικισμός εξάλλου αφαίρεσε απ' τον Σολωμό την επικοινωνία με την πραγματικότητα και τον οδήγησε σε αναληθείς ποιητικούς μετωρισμούς. Σκωπτικά σχολιάζει ο Ζαμπέλιος την αντίφαση που παρατηρεί στο πλάσιμο των ηρώων του Μεσολογγίου: “Ανιπτώπους, σκορδοφάγος Σουλιώτισσα, εφαρπαζομένη εις υπερκοσμίους Πετραρχικάς οπτασίας”¹³. Συνεπώς, για τον Ζαμπέλιο, η συντριβή του Σολωμού ήταν αναπόφευκτη.

Δεκαπέντε μόλις χρόνια μετά την μεταθανάτια έκδοση των “Ευρισκομένων” βρέθηκε η κατάλληλη στιγμή για να εφαρμοστούν στη “Μεσολογγιάδα” οι αισθητικές αρχές του Ζαμπελίου. Γερές βάσεις για την επιτυχία του εγχειρήματος είχαν ρίξει εν τω μεταξύ και τα θεωρητικά κείμενα του Βαλαωρίτη. Το ολοκληρωμένο έπος του Μεσολογγίου σε ανομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους υλοποιείται από τον Αντώνιο Αντωνιάδη, κρητικής καταγωγής φιλόλογο, ευνοημένο παιδί του Βουτσιναίου Ποιητικού Διαγωνισμού, πολλάκις δαφνοστεφή ποιητή, γονιμότατο συγγραφέα ιστορικών δραμάτων και ιστορικών επών¹⁴. Και ο Αντωνιάδης ήταν μεγάλος θαυμαστής του Σολωμού. “Η Μάννα του Γενιτσάρου” απηχεί κάτι από το πάθος και τη φαντασία του “Λάμπρου”. Ο ανεκπλήρωτος έρωτας, η παιδοκτονία, η παραφροσύνη της μάνας είναι θέματα κοινά και στα δύο ποιήματα. Ο χρόνος του ποιήματος, στη διάρκεια του οποίου η μάνα σκοτώνει το παιδί της για να μην το δώσει στο παιδομάζωμα, είναι οι γιορτινές μέρες μετά τη Λαμπρή¹⁵.

Ένα στιχούργημα του Αντωνιάδη με την ευκαιρία των αποκαλυπτήριων του

¹¹ (Ζαμπέλιος 1859, 83)

¹² (Ζαμπέλιος, 1859, 8-13, 75, 79)

¹³ (Ζαμπέλιος, 1859, 84)

¹⁴ Ο Αντώνιος Ι. Αντωνιάδης (1836-1905) γεννήθηκε στον Πειραιά, σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και δίδαξε στην Πάτρα, στα Χανιά, στον Πειραιά και στο Βαρβάκειο. Έγραψε ιστορικά έπη, τραγωδίες και κωμωδίες και πολλές φορές έλαβε το βραβείο του Βουτσιναίου Ποιητικού Αγώνα. Κληροδότησε την περιουσία του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και γι' αυτό θεωρείται ως ένας από τους μεγάλους ευεργέτες του. Συνέλεξε δημοτικά τραγούδια και λαϊκές παραδόσεις. Το γνωστότερο έπος του είναι η “Κρητιής”, το οποίο έγινε και σχολικό εγχειρίδιο επί Κρητικής Πολιτείας. Αν και η υπόθεση της “Κρητιδος” διαδραματίζεται στην εποχή της Ενετοκρατίας, οι συσχετισμοί με γεγονότα στην Κρήτη, την εποχή που γράφεται το ποίημα, είναι προφανείς. Ο Αντωνιάδης υπήρξε ένας πατριώτης -ποιητής που βοήθησε με πάθος τις κρητικές επαναστάσεις. Από τον Β. Ψιλάκη θεωρείται ως ένας από τους συντάκτες του μυστικού υπομνήματος προς τους προξένους των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων το 1866, με το οποίο ζητείτο η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Ήταν συνομήλικος με τον Εμμανουήλ Ροΐδη (1836-1904), τους χώριζε όμως αγεφύρωτο χάσμα στις αισθητικές αντιλήψεις τους περί λογοτεχνίας. Ο Ροΐδης συχνά ειρωνεύεται την πολυλογία, την ψυχρολογία και την ευτοκία του Α. Αντωνιάδη. Βλ. (Ροΐδης 2, 1976, 287, 296, 302) και (Ροΐδης 3, 1976, 125, 133, 218). Ο Παλαμάς επισημαίνει ότι θα πρέπει να επανεκτιμήσουμε την ποιητική προσπάθεια του Αντωνιάδη, αφήνοντας στην άκρη τα σκωπτικά σχόλια του Ροΐδη. Κατατοπιστικά όσα έχουν γραφτεί για τον ποιητή από τον Θ. Βελιανίτη (Βελιανίτης 1928, 10-11). Για την καταγωγή του ποιητή βλ. (Αντωνιάδη 1971, 11-16). Για τη συμμετοχή του Αντωνιάδη στον Βουτσιναίο Διαγωνισμό, τα υποβληθέντα έργα του και κρίσεις των Πανεπιστημιακών γι' αυτά βλ. (Παπαπάνος 1973, passim) και (Moullas 1989, passim). Η κρίση της ελλανοδικού επιτροπής του Πανεπιστημίου ήταν υπερβολικά αυστηρή για την “Μεσολογγιάδα”. Βλ. (Κρίσις 1874, 24).

¹⁵ (Αντωνιάδης 1877, 55): “Δεν πέθανε, παιδί μ', κανείς ... ανάστασι δεν είναι; / ακόμη λεν στην εκκλησιά ... “Χριστός Ανέστη ψάλλουν ... / Κάνω κ' εγώ ανάστασι, γιατί, παιδί μ', ποιος ξέρει ...” / Ανάστασι! Μαννούλα μου, το είδα 'ς τωνειρό μου, / πως 'πάν' από τον ουρανόν, απ' τα ψηλά τα νέφη / εκατεβήκαν άγγελοι μ' αφτούμενες λαμπάδες / 'ς το χέρι τους το δεξιό, και 'ς τάλλο πλουμισμένο / κι ολόχρυσο λαμπρής αυγό μου φάνηκε να είχαν”.

ανδριάντα του Σολωμού στη Ζάκυνθο το 1902 είναι αρκετά εύλωτο για το πώς αντιλαμβάνονταν το έργο του Σολωμού. Ο θεόπνευστος ποιητής γίνεται υπηρέτης του μεγαλοϊδεατισμού, του πόθου του Αντωνιάδη για την απελευθέρωση των αλύτρωτων πατρίδων. “Εμπνευσίς! Ην έχουν στείλη / άγγελοι του ουρανού, / εκ των σπλάχνων δε εξήλθε / του ελληνικού λαού / και πριν ή παρέλθη μία / μόνον δεκαετηρίς / είχεν ήδη εξυμνήση / των Ελλήνων βασιλείς. / Ω θεόπνευστε τω όντι, / της πατρίδος ποιητά! / και ο ανδριάς σου έτι, / ως εν μυστική χαρά / προαγγέλλει ότι μέλλουν / τάχιστα Ελληνικάι / της Ηπίου και της Θράκης / ναποβώσι αι ακταί/ Εν Αθήναις τη 4η Μαΐου 1902”¹⁶. Ας κρατήσουμε μόνο ότι την ίδια χρονιά γράφει και ο Παλαμάς σαράντα τετράστιχες στροφές, έναν “Ύμνο για τ' άγαλμα που στήθηκε του Σολωμού στη Ζάκυνθο”. Επιλέγουμε το απόσπασμα στο οποίο φαίνεται ότι ο αρχαίος επικός φωτίζει το δρόμο του νεότερου ποιητή: “[...]Και δοξάστε Τον ! Ολόγυρα / σε μια πλάση νέα χλωρή / (ω τα ρείθρα γλυκοφλοίσβιτα / κ' οι έρμοι βράχοι οι σιγαλοί!) / Γρίκησε το Μήνιν άειδε / να του ψάλλη μια φωνή, / και σε θεία δύο μάτια ολόσβυστα / είδε νέαν ανατολή. / Και είδε την Κυθήρεια, γέννημα / δεύτερη φορά του αφρού, / και ολοτρέμουλο στα πόδια της / το φιλί του φεγγαριού. / Και Ιλιάδων αστραπόφεγγα / μέσα του άστραπεν ο νους / και στον κήπο ήρε του Αλκίνοου / τους αγέραστους καρπούς[...]

Επιβεβαιώνεται και με τον Α. Αντωνιάδη η παρατήρηση ότι ο Σολωμός θαυμαζόταν στην καθαρευουσιάνικη Αθήνα ως “μεγάλος ωδοποιός”, ως ο ποιητής του “Ύμνου εις την Ελευθερίαν”. Τα έργα της ωριμότητάς του όμως ήταν ακατανόητα, ασύμβατα γλωσσικά και κακότεχνα λόγω της αποσπασματικότητας. Έχει λεχθεί ότι ο Βαλαωρίτης είναι ο γεφυροποιός ανάμεσα στην Επτανησιακή και την Παλαιά Αθηναϊκή Λογοτεχνία. Το ίδιο θα λέγαμε και για τον Αντωνιάδη. Χωρίς να το επιδιώξει, ο Αντωνιάδης με τη “Μεσολογγιάδα” και πολύ περισσότερο με τη “Μάνα του Γενιτσάρου” το 1877, που γράφτηκε στη δημοτική και ολοκλήρωσε το φαινόμενο των Πανεπιστημιακών Διαγωνισμών, γίνεται από την αντίπερα όχθη ο σύνδεσμος της Παλαιάς Αθηναϊκής και της Επτανησιακής λογοτεχνικής παράδοσης.

Η “Μεσολογγιάς” ακολουθεί πιστά τους κανόνες που θέτουν οι καθηγητές του Πανεπιστημίου για να πατάξουν στην αρρώστια του ρομαντισμού και ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του κοινού της εποχής που διψούσε να διαβάσει σύγχρονα έπη καμωμένα με πρότυπο τα ομηρικά. Αποτελεί ένα από παράδειγμα για το πώς ακριβώς θα μπορούσαν να γραφτούν οι “Ελεύθεροι Πολιορκημένοι”, αν ο Σολωμός υπάκουε στις αισθητικές αντιλήψεις της εποχής του. “Το Μεσολόγγι τ' ακουστόν παντού 'ς την οικουμένη / θα ψάλω, και την σιδηράν ψυχήν θα εικονίσω / των εκ της πείνης μελανών του έθνους οπλοφόρων” (σ. 1). Έτσι αρχίζει η “Μεσολογγιάς”. Ο Αντωνιάδης είναι σίγουρος ότι δύναται χωρίς τη θεϊκή έμπνευση, τη θεία μανία κατά τον Ίωνα, να παραθέσει χρονογραφικά τα γεγονότα. Ο Σολωμός παρακαλεί να του δώσει φωνή η Μούσα, η μάνα Ελλάδα: “Αλλά , Θεά, δεν ημπορώ ν' ακούσω τη φωνή σου, / κ' ευθύς εγώ του ελληνικού κόσμου να τη χαρίσω;”. Ο Αντωνιάδης εκπροσωπεί την αισθητική της σχολαστικής παράδοσης. Πρότυπό του ήταν ο Όμηρος. Υπακούοντας στο συρμό μεταγλώττισε στη λόγια γλώσσα τα δημοτικά τραγούδια και τα ενέταξε μέσα στις μακρές επικές αφηγήσεις του. Ο Σολωμός αν και είχε λάβει κλασική παιδεία στην Ιταλία, δεν μπήκε στον πειρασμό της άκριτης μίμησης των αρχαίων συγγραφέων.

¹⁶ (Αντωνιάδης 1902, 74)

¹⁷ (Παλαμάς 5, 331-332)

Ο Αντωνιάδης μελετά την ιστοριογραφία και μεταβαίνει στο Μεσολόγγι για να καταγράψει τις διηγήσεις των επιζώντων γερόντων από τη μεγάλη Έξοδο. Έχοντας “ιστορικευθεί”, είναι έτοιμος, σύμφωνα με τον Ζαμπέλιο, να γράψει εθνική επική ποίηση¹⁸. Το έπος του συμπληρώνει με χιλιάδες στίχους τα κενά της αφήγησης ανάμεσα στις λυρικές ενότητες των “Ελεύθερων Πολιορκημένων”. Δύο είναι τα διακείμενα της “Μεσολογγιάδος”, η “Ιλιάδα” και οι “Ελεύθεροι Πολιορκημένοι”. Το πρώτο είναι αξεπέραστο πρότυπο για μίμηση, το δεύτερο, αν και το θαυμάζει, πιστεύει ότι μπορεί να το υπερακοντίσει, να το συμπληρώσει, να δώσει επιτέλους τη διασαλεμένη νοηματική αλληλουχία στα ασύνδετα συντρίμια. Ήταν αρκετό στον Αντωνιάδη το έπος του να πει αστόλιστη την ιστορική αλήθεια “περί την τελευταίαν πολιορκίαν και έξοδον των σιδηροψύχων εκείνων μαχητών” (σ. η’). Ο Αντωνιάδης ζήλωσε τη δόξα του Σολωμού κάνοντας χρήση της ποιητικής του απόλυτου πραγματισμού. Γράφει στον πρόλογο της έκδοσης: «Ευτυχής δε θέλω λογισθή αν ακριβώς κατόρθωσα να περιγράψω τα δεινά πάθη και μεγάλα φρονήματα των αγίων τούτων της πατρίδος μαρτύρων καθότι και μόνη της γιγαντιαίας εκείνης πάλης η πιστή απεικόνισις εξισούται προς παν ό,τι ποιητικόν και ιδεώδες η ανθρωπίνη διάνοια εφαντάσθη» (σ. η’). Τα ίδια ακριβώς είχαν διατυπωθεί από τον Βαλαωρίτη λίγα χρόνια πρωύτερα, το 1867, στα σχόλια του επυλλίου για τον “Αθανάση Διάκο”: “[...] αι ταλαιπωρίαί και τα δυστυχήματα της φυλής και εν πεζώ λόγω ιστορούμενα είναι πάντοτε ποίησις”¹⁹. Οι λόγιοι της εποχής είχαν την εντύπωση ότι μπορεί να γίνει τέχνη με την προσκόλληση στην πραγματικότητα, με τη χρονογραφική παράθεση των γεγονότων. Ο Σολωμός έδειχνε έναν άλλο δρόμο: ο αληθινός ποιητής πατά γερά στην πραγματικότητα για να την ανυψώσει με τον δικό του στοχασμό.

Ένας στίχος των “Ελεύθερων Πολιορκημένων”: “Αραπιάς άτι, Γάλλου νους, σπαθί Τουρκιάς, μολύβι”, σημαίνει πολύ περισσότερα από όσα εκτενώς λέγονται στη “Μεσολογγιάδα” για τους Γάλλους στρατιωτικούς συμβούλους του Ιμπραήμ, την “επίκουρον τέχνην της Ευρώπης”, τις “πελώριες νήες” και στους “μελαμψούς ιπείς” σ. 3-4. Η “περιπαίχτρα σάλπιγγα” είναι ένα ποιητικό θέμα που απασχόλησε τον Σολωμό σε δεκάδες παραλλαγές στίχων. Ο Αντωνιάδης αγνοεί την ποιητική μεταμόρφωση του κόσμου μέσα από τις λέξεις. Αρκείται να παραθέσει μια αντιποιητική πληροφορία: “Μέχρι του τείχους δ’ έφτανεν ο ήχος υποκώφως [...] αρχίζουσι τους Έλληνας να σκώπτουν χαιρεκάκως” (σ. 4) Το θέμα της πείνας έχει παρατεθεί στη “Μεσολογγιάδα” με διδασκαλική ευσυνειδησία, παρ’ όλα αυτά δεν κατορθώνει να μεταδώσει στο νου και στην ψυχή του ακροατή την τραγική σύγκρουση, τη μεγάλη δοκιμασία των Ελεύθερων Πολιορκημένων. Διαβάζουμε: “Μάτην οι γέροντες ποθούν ολίγον οίνον κι άρτον / νέαν ζωήν να δώσωσι 'ς τα μαραμένα μέλη, / κ' αυτό το ύδωρ έγινε θολόν και μολυσμένον/ με αίμα των την λάγηνον φερόντων προς τας βρύσεις/ Ψωμί, ψωμί τα δύστηνα κραυγάζουσι παιδιά,/ κ' η μήτηρ με τους οφθαλμούς δακρύων πλήρης δίδει / να φάγουν κεφαλήν κυνός και τούτου δυσσευρέτου” (σ. 131). Ακόμα και αν είχε σωθεί μόνο ένας στίχος από τους “Ελεύθερους Πολιορκημένους” “Μάνα φθονεί μικρό πουλί πούβρε σπυρί κ' ελάλει” (ΑΕ, 474) έφτανε να εκφράσει όσα δεν μπόρεσαν εκατοντάδες στίχοι της “Μεσολογγιάδος” με φορτικές πεζολογίες και απέραντες πολυλογίες.

Ο πραγματισμός της “Μεσολογγιάδος” θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην ένταξη μεμονωμένων στίχων του Σολωμού στα ιστορικά συμφραζόμενα. Ο φαινομενικά αδέσποτος στίχος στα χειρόγραφα του Σολωμού “όσες μακριά παίρνουν μορφές οι στρούνοι στον αέρα”

¹⁸(Ζαμπέλιος 1859,10)

¹⁹ (Βαλαωρίτης 1981, 329)

(ΑΕ, 478) είναι μια παρομοίωση που αναφέρεται στον στρατό των Τούρκων. Ο Αντωνιάδης συμπληρώνει το δεύτερο μέρος της παρομοίωσης: “Ως ότε σμήνος κολοιών ιπτάμενον μαυρίζει, / ομοίως μαύρος ο στρατός εφάινετο των τούρκων, / ως χείμαρρος εις το ευρύ πεδίων πλημμυρήσας” (σ. 2). Κολοιός είναι η καλιακούδα. Στη “Μεσολογγιάδα” συναντάμε και Κρητικούς μαχητές να πολεμούν με τους Μεσολογγίτες. Ένας μάλιστα απ’ αυτούς είναι σημαιοφόρος. Η λέξη LA CANEA (= τα Χανιά) που βρέθηκε δίπλα σε στίχους των “Ελευθέρων Πολιορκημένων” και δημιούργησε απορία στον Ν. Τωμαδάκη και στον Α. Πολίτη, ίσως με τους στίχους της “Μεσολογγιάδος” και τις αναφορές των ιστορικών πηγών να μπορεί να εξηγηθεί²⁰. Ο Π. Νικολαΐδης δημοσίευσε στο Μεσολόγγι, το 1824, από το τυπογραφείο Δ. Μεσθενέως ένα σημαντικό κείμενο, την “Κριτική και ιστορική σύνοψιν των εν Κρήτη διατρεξάντων...”. Τον Αύγουστο του 1825 οι Μεσολογγίτες πληροφορούνταν την κατάληψη της νησίδας Γραμβούσας στη δυτική Κρήτη από τα “Ελληνικά Χρονικά” και οι Γραμβουσιανοί εύχονταν να κερδίσουν τη δόξα των Μεσολογγιτών. Μαχητές από τη Κρήτη πολέμησαν ηρωικά στο Μεσολόγγι. Γράφει μεταξύ άλλων ο Αντωνιάδης: “[...] και Κρης τις έχων τρόπους / υπέρ το δέον αφελής, αλλά ψυχήν τοσούτον / ηρωικήν και υψηλόν ανάστημα ωραίον, / ώστ' εις αυτόν ανέθηκαν να φέρη την σημαίαν, / ην είχαν αι Παρισινάί νεάνιδες ποικίλει” (σ. 16).

Όσο και αν η αισθητική της “Μεσολογγιάδος” δεν μπόρεσε να επιβληθεί, ο Παλαμάς στα εκατόχρονα της ηρωικής Εξόδου δικαίωσε τη σύνθεση του Αντωνιάδη ως προς για την πραγματοποίηση του επικού. Αφού συνέκρινε τον Αντωνιάδη με τον Σολωμό, τον Βαλαωρίτη και τον Ζαλοκώστα, τον ανακήρυξε ως τον μοναδικό επικό ποιητή του νεότερου ελληνισμού²¹. Αξίζει να παρατεθεί ένα εκτενές απόσπασμα από την κριτική του για τη “Μεσολογγιάδα”. Πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα “Ελεύθερο Βήμα” το 1926: “[...] Όμως κανείς ας μην παραξενευτή και ας μη σουφρώση τα φρύδια κανέννας από τους μπασμένους μέσα στα μυστήρια της ποιητικής εκφραστικής γοητείας, αν εδώ και αν εγώ τονίσω πως ως την ώρα αυτή εκείνος που πρέπει να αναγνωριστή και να τιμηθή ως ο καθεαυτό ψάλτης της μισολογγίτικης παλληκαριάς και της θυσίας είναι ο Αντώνιος Αντωνιάδης, ο επικός της “Μεσολογγιάδος”. Καλά το είπε ο Βλαχογιάννης ότι πρέπει κατά μέρος να βάλουμε την ειρωνεία που βέβαια δεν ξεσπά χωρίς λόγο στον άφτερο και κάπως κρύο πραγματισμό του αντωνιαδικού στίχου και να λησμονήσουμε – προσθέτω – τα πειρακτικά επιγράμματα του Εμμανουήλ Ροΐδη, για να ιδούμε πιο ξάστερα και ν’ αντιληφθούμε τι κατάφερε με τη “Μεσολογγιάδα” του ο Αντωνιάδης. Εποποιός όλου του μεγάλου κύκλου της ηρωικής σκλαβιάς μας, της φραγκοκρατίας με την “Κρητιίδα” της τουρκοκρατίας με τον “Κατσαντώνη”, της εθνεγερσίας με τη “Μεσολογγιάδα” [...]”²².

Ο Παλαμάς δεν παραβλέπει τις τεράστιες αδυναμίες της ποίησης του Αντωνιάδη, γνωρίζει την καταδικαστική κρίση του Ροΐδη, επισημαίνει όμως την επική πνοή στο έργο του

²⁰ (Τωμαδάκης 1935, 74), (Πολίτης 1964, 604)

²¹ Επτά συνολικά έπη έγραψε ο Α. Αντωνιάδης, φαινόμενο μοναδικό στη γραμματολογία μας: α) Κρητής, ήτοι ο Λακκιώτης Δράκος και της Κρήτης οι Ορεινοί. Έπος ποιηθέν μεν υπό Αντ. Ι. Αντωνιάδου τυχόν δε του πρώτου επαίνου εις τον ποιητικόν διαγωνισμόν του φιλογενούς κ. Ι. Βουτσινά τη 7 Μαΐου 1867, Εν Αθήναις 1868, β) Ο Κατσαντώνης, εποποιία των Αρματολών τυχούσα του πρώτου επαίνου εις τον ποιητικόν διαγωνισμόν του φιλογενούς Κ. Βουτσινά τη 21 Μαΐου 1871, Εν Αθήναις 1873, γ) Μεσολογγίας, έπος ιστορικόν, Εν Αθήναις, 1876, δ) Η μάννα του γενιτσάρου, βραβευθείσα εις τον ποιητικόν διαγωνισμόν του φιλογενούς Ι. Βουτσινά τη 5η Ιουνίου 1877 και Αμβρόσιος Μεδιολάνων, ποιήματα επικά, Εν Αθήναις 1878, ε) Ο εθελοντής της Κρήτης, ήτοι η Επανάστασις του 1866, ποιήμα επικόν εις στροφάς ομοιοκαταλήκτους, Εν Αθήναις 1881, στ') Η Χρυσομαλλούσα των Σφακιών, ποιήμα επικόν, Εν Αθήναις 1883.

²² (Παλαμάς 12, 495-511)

Αντωνιάδη, συγκρίνοντας την με τον Σολωμό: “[...]Το μόνο επικό ποίημα το πλατιά εμπνευσμένο εκτελεσμένο και συγκροτημένο από την ιστορία της θρυλικής γης είναι η “Μεσολογγιάς” του Αντωνίου Αντωνιάδη, έπος, πάντοτε, σαν όλα του τα έργα με διαβήτη ομηρικό μετρημένο, και στην ουσία και στο είδος του πεζολογικότερο από τους δεκαπεντασύλλαβους του βυζαντινού προγόνου του Κωνσταντίνου Μανασσή. Και όμως ο μόνος γνήσια στη διάθεσή του και στην τάση του επικός του Γένους είναι ο ποιητής της ‘Κρητηίδος’, του ‘Κατσαντώνη’ και της ‘Μεσολογγιάδος’, ο με χιλιάδες στίχους αναπαραστάτης του ιστορικού τριπτύχου που ονομάζεται Φραγκοκρατία, Τουρκοκρατία, Παλλιγγενεσία. Χαμένες πόσες Ιλιάδες και Οδύσσειες της εθνικής ψυχής! [...]”²³

Οι βασικές θέσεις του Παλαμά για το σολωμικό έργο από το πρώτο κριτικό του κείμενο του 1884 δεν διαφοροποιήθηκαν²⁴. Αν και ο κριτικός αναγνωρίζει στον Σολωμό τη θέση του αρχηγέτη στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, τον κρίνει αρνητικά για την αδυναμία του να ολοκληρώσει τα έργα της τελευταίας περιόδου. Θεωρούσε ότι ο Σολωμός δεν κατόρθωσε να δώσει μορφή στα σχέδια της φαντασίας του και γι’ αυτό άφησε μόνο συντρίμια και αποσπάσματα, τα οποία θα έπρεπε να συμπληρωθούν. Στους επόμενες γενιές ποιητών, έγραφε το 1891, απόκειται αυτό το έργο²⁵. Μετά την ανακάλυψη μάλιστα του έπους του Διγενή, ο Παλαμάς περίμενε τον μεσσία- ποιητή που θα αξιοποιούσε τα δημοτικά τραγούδια και θα έδινε στον νέο ελληνισμό το έπος που δεν κατόρθωσε να συνθέσει ο Σολωμός²⁶. Πίστευε ότι το επικό είδος επιβίωνε στην εποχή του και απέρριπτε τη θεωρία του Πόε για το μικρό ποίημα και την ανάγνωση των μακρών ομηρικών επών σαν μια σειρά από αυτοτελή λυρικά κομμάτια. Είναι χαρακτηριστική η βεβαιότητά του: “Το μεγάλο το ποίημα, όχι μόνο υπάρχει, όσο κι αν ο Πόε δεν το θέλει, μα και βασιλεύει απάνου στ’ άλλα. Και τα μικρά τραγούδια του ποιητή τότε πιο πολύ αξίζουνε, όταν απ’ όλα μαζί μπορεί και απλώνεται κάποιο σύνολο πλατύ, σαν ακομμάτιαστο”²⁷.

Παρακολούθησαμε γραμματολογικά και γενετικά τη δημιουργία μιας ποιητικής ασυνέχειας. Ο αγώνας του Σολωμού για το νέο μεικτό είδος και ενός ποιήματος εν προόδω, όπως ήδη είχε αντιληφθεί ο Παλαμάς, ενός ποιήματος που γίνεται αντικείμενο συνεχούς αναδημιουργίας και απαιτεί την συμμετοχή του αναγνώστη στην παραγωγή του νοήματος, έμεινε χωρίς συνέχεια. Η ποιητική του Ζαμπέλιου είχε θριαμβεύσει προσωρινά. Με τη “Μεσολογγιάδα” η ποίηση γυρνούσε στην ασφάλεια της μίμησης των κλασικών, στα ολοκληρωμένα πεζολογικά έπη. Οι “Ελεύθεροι Πολιορκημένοι” δεν εντάσσονταν στην ποιητική της εποχής. Προηγούνταν και προκαλούσαν τις παγιωμένες αντιλήψεις περί λογοτεχνίας. Ήταν ποιήματα μιας μελλοντικής εποχής. Όπως έχει γραφτεί η ποιητική του Σολωμού εμφανίζει ισχυρές αντιστοιχίες με τη μουσικότητα της καθαρής ποίησης και τον μοντερνισμό του 20ου αιώνα και συγκεκριμένα με τη μέθοδο γραφής που οι σύγχρονοι

²³ (Παλαμάς 12, 390)

²⁴ Συγκεντρωτική παρουσίαση των κριτικών κειμένων του Παλαμά για τον Σολωμό βλέπε στο: (Χατζηγιακουμής 1970). Παραθέτουμε εδώ μόνο μερικές στροφές από ποιητικό μετασχηματισμό των πεζών κριτικών κειμένων του: “Γι’ αυτό στων τραγουδιών σου το βιβλίο/ σκόρπιοι, ριγμένοι ‘σαν από την τύχη/ μισόπλαστοι, ένας ένας, δύο δύο,/ μαζί αστράφτουν και σβύνουν τόσοι στίχοι [...] Γιατί για την ιδέα, λάμπη θεία, /Δεν έφταναν των στίχων σου τα κάλλη./ Και ήταν η δική σου φαντασία,/ Παράξενη, ανυπότακτη, μεγάλη” (Παλαμάς 1, 136-7).

²⁵ (Παλαμάς 2, 269)

²⁶ (Παλαμάς 6, 500-507). Πρβλ. (Παλαμάς 12, 387-388)

²⁷ (Παλαμάς 6, 216-217). Υπενθυμίζουμε ότι και ο Λ. Πολίτης ονόμασε τα αποσπάσματα των συνθέσεων του Σολωμού “λυρικά επεισόδια” ή “λυρικές ενότητες”. (Πολίτης 1985,170).

θεωρητικοί ονόμασαν “σημαίνουσα πρακτική”²⁸.

Βιβλιογραφία

- Αντωνιάδης Αντώνιος Ι., *Μεσολογγιάς*, έπος ιστορικών, εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου, Αθήνα 1876.
- Αντωνιάδης Αντώνιος Ι., *Η μάννα του γενιτσάρου*, βραβευθείσα εις τον ποιητικόν διαγωνισμόν του φιλογενούς Γ. Βουτσινά τη 5 Ιουνίου 1877, και Αμβρόσιος Μεδιολάνων, ποιήματα επικά, εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου, Αθήναι 1877.
- Αντωνιάδης Αντώνιος Ι., *Φώτις Τζαβέλας*, ήτοι η καταστροφή του Σουλίου, τραγωδία βραβευθείσα υπό της εταιρείας “Ελληνισμού” εν τη μεγάλη αιθούση του Εθνικού Πανεπιστημίου τη 5η Νοεμβρίου 1900, Εν Αθήναις 1902.
- Αντωνιάδη Σοφία, *Εμμανουήλ Αντωνιάδης*, ο αγωνιστής, ο δημοσιογράφος 1791-1863, Αθήνα 1971
- Βαλαωρίτης Αριστοτέλης, *Ποιήματα και Πεζά*, τ. Β', Ίκαρος, Αθήνα 1981.
- Βάρναλης Κώστας, *Σολωμικά*, Κέδρος, Αθήνα 1979.
- Βελλιανίτης Θ., “Αντωνιάδης Αντώνιος”, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία Πυρσού*, τ. Ε', 1928
- Ζαμπέλιος Σπυρίδων, *Πόθεν η κοινή λέξις τραγουδώ;*, σκέψεις περί ελληνικής ποιήσεως υπό Σπ. Ζαμπέλιου, Εν Αθήναις, 1859.
- Καψωμένος Ερατοσθένης, *Αναζητώντας το χαμένο ευρωπαϊκό πολιτισμό*, Α', Πατάκης, Αθήνα 2002.
- Κρίσις του Βουτσινάιου Ποιητικού Αγώνος του 1874*, Αθήναι, εκ του τυπογραφείου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, 1874.
- Παλαμάς Κωστής, *Άπαντα*, τόμοι 1, 2, 5, 6, 12, εκδόσεις Μπίρη, επιμέλεια Ιδρύματος Κ. Παλαμά, χ.χ.
- Παπαπάνος Κώστας, *Ποιητικοί Διαγωνισμοί 1851-1873*, Αθήνα 1973.
- Moullas Panayotis, *Les concours poétiques de l' Université d' Athènes 1871-1877*, Athènes 1989.
- Πολίτης Λίνος, *Γύρω στον Σολωμό*, μελέτες και άρθρα (1938-1982), ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1985.
- Πολυλάς Ιάκωβος, *Προλεγόμενα*, στο Διονυσίου Σολωμού, Τα Ευρισκόμενα, εκδίδονται δαπάνη Αντωνίου Τερζάκη, Εν Κερκύρα, τυπογραφείον Ερμής, Αντωνίου Τερζάκη, 1859.
- Πολυλάς Ιάκωβος, *Πόθεν η μυστικοφοβία του κ. Σπ. Ζαμπελίου;*, στοχασμοί Ιακ. Πολυλά, Εν Κερκύρα, τυπογραφείον Ερμής, Αντωνίου Τερζάκη, 1860.
- Ροΐδης Εμμανουήλ, *Άπαντα*, τ. Β' και Γ', επιμέλεια Α. Αγγέλου, Ερμής, Αθήνα 1976.
- Σολωμός Διονύσιος, *Τα ευρισκόμενα*, προλεγόμενα υπό Ιακ. Πολυλά, εν Κερκύρα, τυπογραφείον Ερμής Αντ. Τερζάκη, 1859.
- Σολωμός Δ., *Αυτόγραφα Έργα*, Α' φωτοτυπίες, Β' τυπογραφική μεταγραφή, επιμέλεια Λίνου Πολίτη, Θεσσαλονίκη, 1964 (ΑΕ).
- Σολωμός Διονύσιος, *Ποιήματα και πεζά*, επιμέλεια- εισαγωγές Στυλιανός Αλεξίου, Στιγμή, Αθήνα 1994.
- Τωμαδάκης Νικόλαος, *Εκδόσεις και χειρόγραφα του ποιητού Διονυσίου Σολωμού*, διατριβή επί διδακτορία, Εν Αθήναις 1935.
- Χατζηγιακουμής Εμμ. Κ., *Κωστής Παλαμάς, Διονύσιος Σολωμός*, ΝΕΒ, Ερμής, Αθήνα 1970.

²⁸ (Καψωμένος 2002, 75)